

Arbetslivsetnologi Professioner i nyliberala organisationer

Inledning

GABRIELLA NILSSON är docent och lektor i etnologi vid institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet. ANGELIKA SJÖSTEDT LANDÉN är fil.dr i etnologi och lektor i genusvetenskap vid Mittuniversitetet, Sundsvall. Författarna presenteras mer utförligt vid sina respektive artiklar.

Intresset för arbete och arbetsliv har varit en central del i etnologiämnets framväxt och utveckling under hela 1900-talet. Samtidigt som förändringar av arbetsmarknaden och nya villkor för arbetet skett som ett led i forandet av ett nyliberalt samhälle, tycks emellertid intresset för arbetslivet ha minskat bland etnologer. Etnologer tar inte i samma utsträckning som tidigare plats på detta forskningsfält. Med det här temanumret av *Kulturella Perspektiv* vill vi argumentera för vikten av etnologiska analyser med arbetslivet som forskningsarena. Förändringar sker konstant i arbetslivet, men hur artikuleras en förändring, vilka nya villkor innebär den för de professionella grupper som påverkas och hur tas den emot av enskilda individer? Detta är frågor som etnologiska studier är väl skickade att svara på, inte minst genom att kombinera olika typer av material, med ett "underifrånperspektiv" och samtidigt intresse för förhållanden mellan samhällsstrukturer, organisering och individers agens och på så sätt bidra med maktkritiska analyser.

Bakgrunden till att detta temanummer kommit till stånd är en panel som organiserades vid den 33:e Nordiska Etnologi- och folkloristkongressen i Köpenhamn, 2015. Där ville vi undersöka innebörden i de förändringar av arbetslivet som ofta benämns i termer av flexiblisering, effektivisering och evidensbaserad, vilka sammantaget kan betraktas som en del av ett nyliberalt arbetsliv där ekonomistyrning överordnas professionella bedömningar och värderingar (Fahlgren, Mulinari & Sjöstedt Landén 2016; Sjöstedt Landén, Olofsdotter & Bolin 2015). Vad som betraktas som "professionellt" och

hur detta förändras är därmed en viktig del i att undersöka samhällsförändringar och dess konsekvenser. Flera av de forskare som deltog i panelen medverkar som författare i det här temanumret, men även andra forskare bidrar med artiklar. Med de olika bidragen, som hämtar material från skilda organisatoriska kontexter, vill vi visa att det även fortsättningsvis finns ett stort behov av att kritiskt granska hur förändringsprocesser i arbetslivet inverkar på människors vardagsliv. Tematiken i de olika artiklarna berör förändringar av arbetets innehåll, hur villkoren för arbete förändras och vad det betyder för människor som befinner sig i och utanför organisationer. Flera av artiklarna adresserar den frustration och de förändrade förhållningssätt till arbetet som detta medför.

Samtidigt är det viktigt att se hur nya organisationsformer inte bara bidrar till att förändra synen på arbete och dess innehåll, utan även till att reproducera och stärka de maktordningar som varit centrala sedan tidigare. På vilket sätt ligger ideal om flexibilitet, effektivitet och evidens i linje med de ideal om t.ex. maskulinitet som präglat även den tidigare synen på arbete? På samma sätt som ett intresse för makt och hierarki växte fram ur den tidigare etnologins intresse för yrkeskulturer och arbetarkultur är det viktigt att låta den samtida etnologiska forskningen om arbete och arbetsliv utveckla de kritiska analyserna. Detta för att synliggöra hur rasism, sexism och våld byggs in, normaliseras, upprepas och konserveras i organisationen av arbete (se t.ex. Martinsson 2006; Sjöstedt Landén et al. 2015; Nilsson 2013). Dessa reproducerande processer behöver konstant bevakas, problematiseras och kritiseras för att bidra till dess förändring.

Förenklat kan etnologisk arbetslivs-

forskning sägas ha utvecklats i olika faser under ämnets framväxt. Från ett fokus på bondesamhällets arbete och verktyg, via en omfattande forskning om olika yrkeskulturer och arbetarkultur, till ett intresse för professionaliseringsprocesser och policyförändringars inverkan på arbetslivet. Det är inte minst genom denna såväl historiska som samtidsorienterade forskning om arbete och arbetsliv, som ett maktkritiskt perspektiv vuxit fram inom etnologin. För framtida forskning finns således en grund att bygga vidare på, men också ett behov av att hitta nya analytiska verktyg för att problematisera hur arbetsliv och vardagsliv vävs samman i en nyliberal kontext där synen på vad arbete är förändras. Vad innebär en nyliberal syn på verksamhetens organisering för olika professionellas subjektiviteter eller identiteter? Hur påverkas arbetssituationen när olika diskursiva ideal och logiker krockar? Hur blir nya maktstrukturer till, och hur återuppstår gamla strukturer på nya sätt? Detta är frågor som artiklarna i det här temanumret om Arbetslivsetnologi vill besvara.

Centralt i en nyliberal organisering av arbete är att olika professionella grupper förväntas arbeta på sätt som gör att resultatet av detta arbete kan göras "mätbart". Mätbarheten kan syfta till att uppnå tidsmässig effektivitet och ekonomiska besparingar för organisationen och dess huvudman, men kan också artikuleras i termer av förväntade hälso- eller kunskapsvinster för den målgrupp som professionen riktar sig mot, genom begrepp som "evidensbaserad" eller "kundfokuserad". Men hur definieras och legitimeras vad som anses mätbart och hur förändrar det vad som betraktas som "kvalitet" eller "etik"? Förändras professionella ideal och arbetsmetoder? Uppstår motstånd och i så fall hur?

Hur legitimeras och motiveras motstånd eller medgörlighet? *Kristofer Hansson* visar i sin artikel hur doktorander socialiseras in i akademins prestationsmätningssystem bestående av index och "impact factors". Han betonar att undersökningar av hur enskilda individer förhåller sig till, och erfår, mätbarhet är centrala för att förstå arbetslivet i det vetenskapliga laboratoriet. I sin artikel om olika myndigheters strävan efter att minska kostnaden för den service som erbjuds, och samtidigt öka medborgarens, eller "kundens", positiva upplevelse av denna service, beskriver *Daniel Bodén* hur syftet med de servicekontor där Försäkringskassan, Pensionsmyndigheten och Skatteverket samsades, var att skapa ett "gemensamt ansikte utåt" samtidigt som flera led i de mer arbetskrävande handläggningsprocesserna automatiserats.

Tendensen att göra arbetet mätbart ingår som ett led de flexibliserings- och effektiviseringsprocesser som orienterar sig mot organisationsmodeller såsom Lean Production eller New Public Management (NPM) (jfr Hood 1991, 1995; Womack, Jones och Roos 1990). Medan NPM är en modell som innebär att organisationer delas upp i mindre administrativa enheter som verkar i relation till, och ekonomiskt konkurrerar med varandra, är Lean en modell för kundfokusering i form av så kallad just-in-time-tillverkning inom industrin. Inom allt fler samhällssektorer, såsom vård, omsorg och skola, blir ekonomistiska modeller som Lean och NPM ledstjärnor för såväl politiska beslut som verksamheters organisering (jfr Brandt 2013; Runebjörk & Wendleby 2013), men hur införlivas modellerna i olika verksamheter? Och hur påverkar de människors vardag? Bidragen i detta nummer illustrerar erfarenheter av förändringar i olika

sektorer och organisationstyper, till följd av att modeller såsom NPM eller Lean introducerats, något som möjliggör jämförelser av hur arbetsvillkor förändras över sektorer som vanligtvis ses som helt olika.

I sin artikel om hur Lean tillämpats som ideal för ledning och produktionsstyrning i elektronikindustrin identifierar *Mats Lindqvist* två diskurser som idag existerar parallellt men som pekar på olika sätt att värdera arbete, en nyliberal och en socialkapitalistisk diskurs. Med exempel hämtade från ett företag som främjar en flexibel produktion med utgångspunkt i Lean, visar Lindqvist hur inte bara varorna skall levereras "just-in-time" utan även hur personalen kallas in enligt denna princip med osäkra anställningsförhållanden som följd. Även om en socialkapitalistisk diskurs fortfarande kan artikuleras i ett arbetstagarperspektiv, och i Lagen om anställningsskydd, är denna, visar Lindqvist, frånvarande i arbetsgivarnas syn på arbete. Lean produktion förutsätter att även arbetarsubjektet är Lean.

De organisatoriska förändringarna inom industrin har alltmer kommit att implementeras i sektorer så som service, vård och omsorg. Detta har sammanfallit med en konkurrensutsättning och marknadsifiering av sektorer som tidigare varit offentligt finansierade och drivna. Medan vårdarbete tidigare definierats utifrån en omsorgsdiskurs dominerar nu en ekonomisk effektivitetsdiskurs som innebär ökade krav på planering, kontroll och mätbarhet (Thörnquist 2013). *Beatriz Lindqvist* beskriver i sin artikel om hur Lean som ideal för arbetets organisering i förskolan leder till en situation där moment av omsorg, såsom på- och avklädning av barnen, börjar definieras som "flaskhalsar" i arbetet. Flaskhalsarna an-

ses stjäla tid från det som definieras som den pedagogiska verksamheten. Samtidigt visar Lindqvist hur modellen främjar en individualisering av arbetet som uppmuntrar till tävlan mot sig själv och andra. I det här fallet ser de mest entusiastiska förskollärarna fördelar med att tid kan frigöras från omsorgssysslor så att de får mer tid för planering och dokumentation trots att personaltätheten inte har ökat. Parallellt med detta sker en exploatering av professionell och emotionell skicklighet i det omvårdande arbetet då sådana kunskaper inte är givet mätbara. Detta tema behandlas av *Kim Silow Kallenberg* som i sin artikel beskriver villkoren för arbetet inom behandlingshem för unga (så kallade HVB-hem) och hur den ekonomiska effektivitetsdiskursen påverkar vad som anses vara professionellt agerande och skapar en spänning mellan vård och ekonomi som personalen tvingas hantera.

Bidragen i det här numret visar att en viktig forskningsuppgift är att undersöka vad olika nya organisationsmodeller och styrningsverktyg innebär ur de arbetandes perspektiv. Hur inverkar modeller såsom Lean och NPM på människors möjligheter till trygga arbetsvillkor och en god arbetsmiljö? I vilken utsträckning bidrar de till en avprofessionalisering av arbetet?

Under senare tid har kritiken mot NPM hårdnat och satts i samband med höga sjukskrivningstal, utmattningsdepression och svårigheter att identifiera sig med sitt arbete. Beslut kring olika verksamheters utformning som hänvisat till standardiserade system istället för professionellas bedömningar har kritiserats för att böttna i bristande tillit till de anställda och deras professionella kunskap eller yrkeserfarenhet. Som en konsekvens har regeringen lanserat en "tillitsreform" riktad mot offentlig sektor i syfte att "utveckla

formerna för den statliga styrningen genom att balansera behovet av kontroll med förtroende för medarbetarnas verksamhetsnära kunskap och erfarenhet" för att därigenom låta "proffsen i offentlig sektor [...] tillåtas vara proffs" (Dir. 2016:51). Styrningen av offentlig sektor skall härmed bli effektivare och skapa "större nytta för medborgarna", menar regeringen.

Reformen visar att det pågår en diskursiv kamp om hur professionalitet inom den skattefinansierade sektorn ska förstås. *Angelika Sjöstedt Landén* beskriver i sin artikel om kommuners vilja att införa heltidsarbete som norm i vård och omsorg ett samhälle där individen anses vara den som skall och kan välja sina livsvillkor. Att välja att arbeta deltid eller heltid blir en del av detta. Intentionerna att öka deltider till heltid kan vara goda, som att uppnå ökad jämställdhet. Men i upprepadet av föreställningar om individens fria val finns en stor risk att traditionella könsmonster fortsätter att normaliseras istället för att *villkoren* för att kunna välja ifrågasätts.

Men politisk styrning får även konsekvenser i näringar som vanligtvis inte omfattas av debatterna om välfärden. *Malin Andersson* skriver i sin artikel om förändringar i myndighetsstyrningen av det kustnära fisket och hur det påverkar vardagen i fiskerinäringen. Hon finner i sin analys att yrkesfiskarna inte ges legitimitet att formellt definiera vad yrkesfiskets problem är, utan tvingas anpassa sig till ett diversifierings- och entreprenörskapsideal som syftar till att skapa mer värde för kunden.

Marknadsanpassning och individualisering av strukturella problem står i centrum för de olika förändringar av professioner och organisationer som diskuteras i detta nummer. Samtidigt skriver *Jens*

Lindberg i sin artikel om skapandet av våldtäktvård för män om förändringsutrymmen i administrativa praktiker. Han menar att en etnologisk sensibilitet inför det administrativa bidrar till en djupare förståelse av hur kulturella fenomen upprätthålls såväl som förändras, både inom sjukvården och i andra likande organisationer.

Nyliberala ideal *producerar* således särskilda sätt att förhålla sig till välfärd, omsorg och arbete som ses som normala och önskvärda. Artiklarna i det här numret visar hur maktstrukturer materialiseras när nya organisationsprinciper, styrningsmekanismer och arbetsideal sätts i verket. Det är därför viktigt att det bedrivs forskning som förhåller sig nära till professionellas upplevelser, erfarenheter och handlingar. Genom att studera människors yrkesvardag får vi kunskap om hur flexibliserings-, effektiviserings- och evidensbaserad ring känns, hur makt och förtryck görs och hur det skapas ett handlingsutrymme för motstånd, alternativa strategier eller nya arbetspraktiker.

I sin artikel om implementeringen av en evidensbaserad vårdmodell i barndiabetesvården, visar Gabriella Nilsson hur "evidensen", det vill säga den "bevisat bästa" professionella vårdpraktiken eller organisationsmodellen, ligger i linje med olika ekonomistiska principer. Artikeln visar hur de ideal som ligger till grund för vårdarbetet, utmanas av den evidensbaserade modellens fokus på efterfrågan av kunskap, familjecentrering och egenvård, men också hur motstånd sker inom personalgruppen. Artikeln synliggör de strategier som personalen har för att, trots påbudet att införliva en egenvårdslogik i den egna professionella praktiken, kunna fortsätta arbeta enligt den professionella ansvarslogik som ligger till grund för de-

ras yrkesetiska identitet. Denna typ av perspektiv är viktiga inte minst för att undvika att fastna i synen på det nyliberala projektet som en utveckling som inte går att hejda, ett ostopptåg, och att det därmed inte är någon idé att protestera, ställa krav eller tänka kritiskt kring arbetets innehåll.

Kulturgeografen och sociologen Wendy Lerner (2000) menar att en av fördelarna med att betrakta nyliberalismen som en ideologi är att det tvingar oss till att utforska makt som något produktivt, och att undersöka hur de artikuleringar som formas mellan hegemoniska och oppositionella krav och ställningstaganden ger upphov till nya subjektiviteter och identiteter. Men nyliberalism bör inte bara betraktas som en ideologi, utan också som *ideologisk* så till vida att den laddas med löften om det goda eller moderna livet och på så sätt skapar subjektivitet och identitet (Sjöstedt Landén 2016). De etnologiska analyserna i detta temanummer fokuserar således inte hur individer kan "förbättras", utan undersöker hur subjektivitet skapas i alltifrån ideologiska bilder av hur arbetskraften bör formuleras, konstitueras, ledas och styras till de konkreta upplevelserna av arbete och hur det känns att arbeta.

Vi vill rikta ett stort tack till Avdelningen för Etnologi vid Lunds universitet för ekonomiskt bidrag till tryckningen av detta temanummer av Kulturella Perspektiv.

REFERENSER

- Brandt, Johan, 2013. *Lean i svensk sjukvård: Bakgrund, praktik och reflektioner*. Stockholm: Liber.
- Hood, C., 1991. "A public management for all seasons?", i *Public Administration*, vol. 69, nr 1, s. 3–19.
- Hood, C., 1995. "The 'New public management' in the 1980s: Variations on a theme", i *Accounting, Organizations and Society*, vol. 20, nr 2–3, s. 93–109.
- Larner, Wendy, 2000. "Neo-liberalism: policy, ideology and governmentality", i *Studies in Political Ideology*, nr 63, s. 5–25.
- Martinsson, Lena, 2006. *Jakten på konsensus: Intersektionalitet och marknadsekonomisk vardag*. Malmö: Liber.
- Nilsson, Gabriella, 2013. "Balls enough: Manliness and legitimated violence in Hell's Kitchen", i *Gender, Work and Organization*, vol. 20, nr 6, s. 647–663.
- Runebjörk, Isabel & Wendleby, Monica, 2013. *Lean med hjärta och kreativitet: Om autentiskt ledarskap och kommunikation*. Stockholm: Ekerlids.
- Sjöstedt Landén, Angelika, 2016. "Nyliberal styrning och ideologi: Aktuella teman för feministisk arbetslivsforskning", i Fahlgren, Siv; Mulinari, Diana & Sjöstedt Landén, Angelika, *Ambivalenser och maktordningar: Feministiska läsningar av nyliberalism*. Stockholm: Makadam.
- Sjöstedt Landén, Angelika; Olofsdotter, Gunilla & Bolin, Malin, 2015. *Sprickor, öppningar & krackeleringar: Nya perspektiv på arbetsmiljö*. Östersund/Sundsvall: Mittuniversitetet.
- Thörnquist, Annette, 2013. *Mångfaldens marknad och arbetes villkor: Om följder av kundval (LOV) i hemtjänsten*. Lund: Arbetsliv i omvandling.
- Womack, James P.; Jones, Daniel T. & Roos, Daniel, 1990. *The Machine That Changed The World: The Story of Lean Production*. New York: Rawson Associates.

SUMMARY

*Work-Life Ethnology
Professions in Neo-Liberal Business and
Governmental Spheres
(Arbetslivsetnologi
Professioner i nyliberala organisationer)*

During the entire 20th century, interest in work and work life as a cultural phenomenon was central to the development of Ethnology as an academic discipline: from an interest in the work and tools of peasant communities, to extensive research on different occupational cultures, including working class ones, to a focus on the processes of professionalization and on policy changes that have an impact on working life. However, with labor market changes in neo-liberal society, such as increasing requirements of flexibility, measurability, efficiency, and implementation of evidence-based practices, ethnological interest in work seems to have waned. In this special issue, we wish to stress the importance of this field of study to Ethnology, and urge the resumption of research in it, which would include posing vital questions about how changes in working life are articulated, implemented and experienced. There is a need for new analytical "takes" on how work life and everyday life intertwine in neo-liberal society. How are work situations influenced by the interjection of new discursive ideals and logics? How are the identities and subjectivities of employees affected? How are new power structures formed and old ones reproduced? With a variety of contributions in this issue that draw on a range of organizational and professional contexts, we aim to highlight the impact these changes in working life have had in the everyday lives of people both inside and outside such settings.

Keywords: work, work-Life, neo-liberalism, measurability, logic, profession.